

Polska
mniej znana
1944–1989

ZWROT POLITYCZNY '48

Między polską drogą
a projektem uniwersalnym

Część 1

Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych
Uniwersytetu Warszawskiego

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

Polska
mniej znana
1944–1989

Zwrot polityczny '48

Między polską drogą a projektem uniwersalnym

Redakcja naukowa

Marek Jabłonowski

Wojciech Jakubowski

Tadeusz Krawczak

Warszawa 2013

Wojsko Polskie z perspektywy 1948 roku

Zakończenie II wojny światowej nie doprowadziło do stworzenia warunków sprzyjających budowaniu nowego, pokojowego ładu międzynarodowego. Rozbieżne spojrzenie ZSRR i zachodnich sojuszników na „urządzenie” powojennego świata sprawiło, że drogi dotychczasowych aliantów zaczęły się rozchodzić¹. Podziały i różnice interesów okazały się tak głębokie, że „żadna dyplomacja prowadzona nawet z największą zręcznością i wyobraźnią nie mogła w istotny sposób przyczynić się do ich zmniejszenia. Klęska Niemiec i Japonii wytworzyła próżnię w układzie sił na znacznych obszarach Europy i Dalekiego Wschodu, a to musiało prowadzić do walki o wpływy między zwycięzcami. Ich potrzeby i ambicje były odmienne, a konflikt interesów między komunizmem a kapitalizmem stanowił tylko dodatkowy element nieuniknionej i skomplikowanej rywalizacji”².

Związek Radziecki głosząc oficjalnie pokojowe hasła, przystąpił do rozszerzania swoich stref wpływów, tworząc łańcuch państw satelickich, oficjalnie mających status samodzielnych i suwerennych podmiotów prawa międzynarodowego. Dokonywało się to w cieniu radzieckiej potęgi militarnej, ale bez formalnej interwencji wojskowej. „Kolonizacja – jak zauważył Edgar Morin – nastąpiła od wewnątrz: zdobycie strategicznych stanowisk w aparacie państwa przez krajowe partie komunistyczne; infiltracja sprzymierzonych, zwłaszcza socjalistycznych partii; manipulacja niezależnymi pseudopartiami, a w końcu, gdy było to konieczne, zamach na legalną władzę [...] pogrążającą całkowicie te kraje w nieodwracalnej zależności, zachowując przy tym fikcję ich niepodległości”³.

Państwa zachodnie nie zamierzały doprowadzać do bezpośredniej konfrontacji ze Związkiem Radzieckim i zmusić go do wycofania się z Europy Środkowo-Wschodniej, ale powstrzymać dalszą ekspansję. Zdawały sobie przy tym doskonale sprawę z siły militarnej, jaką dysponował wówczas ZSRR, choć w przekonaniu Henry Kissingera „tak szeroko rozgłaszana radziecka inwazja na Europę Zachodnią była fantazją. O wiele bardziej prawdopodobne było, że Stalin cofnąłby się przed poważną konfrontacją ze Stanami Zjednoczonymi – choć niewątpliwie

¹ S. Parzymies, *Stosunki międzynarodowe w Europie 1945–2004*, Warszawa 2004, s. 7; S. Zachta, *Doktryny i strategie NATO 1949–2012*, Gdynia 2012, s. 17–18.

² J. Backer, *The Decision to Divide Berlin*, Durham, NC 1978, s. 171–173.

³ E. Morin, *O naturze Związku Radzieckiego*, Warszawa 1990, s. 122–124.

prowadziłby ją do jakiegoś punktu, by wypróbować, jak dalece Zachód jest zdecydowany”⁴. W dużym stopniu pogląd ten potwierdzają wydarzenia roku 1948, określane mianem „kryzysu berlińskiego”, kiedy to w odpowiedzi na wprowadzenie przez państwa zachodnie nowej waluty w amerykańskiej, brytyjskiej i francuskiej strefie okupacyjnej Niemiec ZSRR ogłosił blokadę Berlina, izolując część miasta kontrolowaną przez państwa zachodnie⁵. Konieczność dostarczenia zaopatrzenia około 2 mln odciętych od świata berlińczykom zmusiła Zachód do uruchomienia i utrzymywania przez wiele miesięcy „mostu powietrznego”. Od strony logistycznej było to niezwykle interesujące przedsięwzięcie, z politycznego punktu widzenia kolejny krok prowadzący do eskalacji zimnej wojny. Żadna ze stron nie zdecydowała się jednak na przejście do działań zbrojnych. Nie było to jedyne wydarzenie roku 1948 nakręcające spiralę konfrontacji. 17 marca w Brukseli ministrowie spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii, Francji oraz krajów Beneluxu podpisali Traktat brukselski powołujący Unię Zachodnią, a trzy miesiące później w Londynie państwa zachodnie podjęły decyzję o powołaniu państwa zachodniemieckiego, co spotkało się z protestem Związku Radzieckiego jako aktu niezgodnego z układem poczdamskim⁶.

Poczynając od wiosny 1948 r. w państwach bloku wschodniego podjęto działania na rzecz zacieśniania więzi politycznych, militarnych i gospodarczych. Kierunki przemian określało powstałe rok wcześniej Biuro Informacyjne Partii Komunistycznych i Robotniczych, tzw. Kominform. Polska podobnie jak inne państwa bloku wschodniego w przyspieszonym tempie zaczęła wdrażać wzorce radzieckie. Przekształceniom towarzyszył wszechobecny terror stosowany wobec wybranych sił politycznych i grup społecznych. Nowe trendy spowodowały rozłam w kierownictwie Polskiej Partii Robotniczej (PPR), który szczególnie ostro ujawnił się latem 1948 r. Władzę objęli zwolennicy koncepcji stalinowskich z Bolesławem Bierutem na czele. Zarysowany kierunek utrwalony został na grudniowym Kongresie Zjednoczeniowym. W odniesieniu do wojska oznaczało to poddanie go coraz ściślejszej kontroli ze strony ZSRR⁷. Pod hasłami walki z „odchyleniem

⁴ H. Kissinger, *Dyplomacja*, Warszawa 1996, s. 483.

⁵ Wprowadzenie nowej marki przez mocarstwa zachodnie stanowiło naruszenie uchwał poczdamskich; art. 14 nakazywał postrzegać Niemcy w okresie okupacji jako jednolitą całość gospodarczą.

⁶ B. Mikulska-Górska, *Kryzys berliński 1948–1949*, Warszawa 1980, s. 113; A. Skrzypek, *Plany Stalina skupienia państw Europy Środkowej i Wschodniej w jednolity organizm gospodarczy*, [w:] *Z dziejów przemian w Europie Środkowo-Południowo-Wschodniej po drugiej wojnie światowej*, red. M. Pułaski, Warszawa 1993, s. 51–62; T. Kośmider, *Utrwalenie dwubiegunowego podziału świata. Powstanie bloków polityczno-wojskowych*, [w:] *Międzynarodowe uwarunkowania „zimnej wojny”*, red. J. Piątek, W. Wróblewski, Szczecin 2006, s. 132.

⁷ C. Kozłowski, *Rok 1948*, Warszawa 1988, s. 5–6; J. Eisler, *Zarys dziejów politycznych Polski 1944–1989*, Warszawa 1992, s. 32–41; J. Kajetanowicz, *Polskie wojska lądowe w latach 1945–1960, skład bojowy, struktury organizacyjne, uzbrojenie*, Toruń 2004, s. 135; V. Mastny, *Stalin i zimna wojna. Sowieckie poczucie zagrożenia*, tłum. M. Werner, Warszawa 2006, s. 54–58.

prawicowo-nacjonalistycznym” dokonano czystki w szeregach Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR). Objęła ona także siły zbrojne. Zwolnienia oraz aresztowania stopniowo zaczęły obejmować coraz więcej osób, głównie wywodzących się z armii II Rzeczypospolitej i Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Jesienią 1945 r. stanowili oni około 1/3 stanu osobowego Wojska Polskiego, trzy lata później nie więcej niż 24%. Do przeprowadzania „czystek kadrowych” wykorzystywano specjalne komisje, które dokonywały przeglądu całej kadry. Proces „oczyszczania” korpusu oficerskiego uległ zaostrzeniu po III Plenum KC PZPR (11–13 listopada 1949). W ramach likwidacji „spisku w wojsku” dokonano wielu aresztowań. Wśród uwięzionych znaleźli się kolejni zastępcy szefa Sztabu Generalnego WP: Stefan Mossor i Józef Kuropieska, a także inni generałowie: Franciszek Herman, Jerzy Kirchmayer, Ksawery Floryanowicz, Włodzimierz Steyer, Stanisław Habowski czy Czesław Szystowski. Oskarżeni oficerowie otrzymywali dość surowe wyroki do kary śmierci włącznie. Wielu żołnierzy zawodowych zostało przeniesionych na drugorzędne stanowiska⁸.

Według danych z 1 maja 1946 r. Polacy stanowili 97% stanu osobowego Wojska Polskiego 1,8% było Rosjan, 0,5% Żydów, 0,4% Ukraińców, 0,2% Białorusinów i 0,1% innych narodowości. Pod względem narodowościowym dominowali więc Polacy. Czy w tej sytuacji można zaryzykować twierdzenie, że wojsko miało charakter narodowy? Wszak znaczną część najważniejszych stanowisk obsadzali oficerowie radzieccy, decydujący o obliczu polskiego wojska. Nie należy zapominać, że „wsparcie kadrowe” udzielone przez ZSRR, zwłaszcza w sytuacji intensywnej rozbudowy polskiej armii, jawiło się wręcz jako niezbędne. W związku z różnymi formami represji, do jakich doszło w końcu lat czterdziestych, deficyt kadry pogłębił się⁹.

9 listopada 1949 r. stanowisko ministra obrony narodowej po marsz. Michale Roli-Żymierskim objął dowódca Północnej Grupy Wojsk Armii Radzieckiej w Polsce marsz. Konstanty Rokossowski. Zmiana na stanowisku szefa resortu niewątpliwie zdynamizowała proces rozbudowy Wojska Polskiego, dodajmy jednak, zgodnie z radziecką wizją prowadzenia wojny. W latach 1949–1952 na prośbę władz polskich dodatkowo do służby w Wojsku Polskim zostało skierowanych 35 generałów i 234 wyższych oficerów. W końcu 1952 r. służbę w WP pełniło 41 generałów i 668 oficerów. Dla porównania przed 1949 r. w polskim wojsku pozostawało 16 generałów i 400 oficerów. W tym okresie, zwłaszcza w roku 1947, trwał proces zmniejszania liczby oficerów radzieckich służących w szeregach Woj-

⁸ T. Pióro, *Armia ze skazą. W Wojsku Polskim 1945–1968 (wspomnienia i refleksje)*, Warszawa 1994, s. 113; E.J. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej w Wojsku Polskim 1943–1968*, Warszawa 1995, s. 32–39, 64.

⁹ *Zestawienie stanu ewidencyjnego Wojska Polskiego na dzień 1 maja 1946 r. i 1 lipca 1947 r.*, Centralne Archiwum Wojskowe (dalej: CAW), Sztab Generalny Wojska Polskiego (dalej: SG WP), sygn. IV.501.1/A.246, k. 1 i 113; T. Kmiecik, *Polskie Lotnictwo Wojskowe 1945–1962. Organizacja, szkolenie i problemy kadrowe*, Warszawa 1999, s. 81.

ska Polskiego. Pod koniec 1949 r. mieliśmy do czynienia z ponowną sowietyzacją polskiego korpusu oficerskiego, co stanowiło konsekwencję rozbudowy WP¹⁰.

W proces postępującej stalinizacji państwa wprzęgnięty został aparat polityczno-wychowawczy, który w swojej działalności koncentrował się na pogłębianiu zwartości ideowo-politycznej wojska poprzez „wpajanie umiłowania do ludowej ojczyzny, sojuszu robotniczo-chłopskiego, demaskowanie knoń imperialistycznych podżegaczy wojennych, zacieśnianie polsko-radzieckiego braterstwa broni, promowanie Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej i Związku Młodzieży Polskiej, popularyzowanie ducha przodownictwa i polityki oszczędnościowej”¹¹. Coraz większą rolę przy ocenie przydatności oficera zaczęły odgrywać kryteria polityczno-ideologiczne i klasowe. Jak wynika ze sprawozdania Głównego Zarządu Wychowawczo-Politycznego z kwietnia 1949 r.: „w Wojsku Polskim nastąpiła przebudowa pracy partyjnej i przekształcenie aparatu polityczno-wychowawczego na aparat partyjno-polityczny”¹². Zachodził więc proces upartyjnienia wojska, nasilający się w szczególności od końca 1948 r. Dużą aktywność wykazywały tworzone w wojsku komórki PZPR. Na szczeblu instytucji centralnych MON, rodzajów sił zbrojnych, okręgów wojskowych i związków taktycznych funkcjonowały POP, w oddziałach i pododdziałach odpowiednie organizacje partyjne (w plutonach, w których było co najmniej trzech członków partii, działały tzw. grupy partyjne). Poważny wkład w upartyjnienie wojska miał utworzony 21 lipca 1948 r., wspomniany już, Związek Młodzieży Polskiej¹³.

Nowym elementem działalności polityczno-wychowawczej w wojsku stała się propaganda antykościelna, zmierzająca do ograniczenia wpływu Kościoła na kształtowanie światopoglądu żołnierzy. Coraz powszechniejszy stawał się pogląd, że żołnierzom służby zasadniczej i kadrze zawodowej, jako „zwartej ideologicznie”, prezentującej naukowy światopogląd¹⁴ praktyki religijne nie są potrzebne.

¹⁰ *Zestawienie liczbowe oficerów Armii Radzieckiej w WP na dzień 10 listopada 1949 r.*, CAW, Główny Zarząd Polityczno-Wychowawczy (dalej: GZ PW), sygn. IV. 502.1/918, k. 34; E.J. Nalepa, dz. cyt., s. 43–50; W. Jarno, *Terytorialne władze wojskowe w Polsce w latach 1945–1949. Organizacja i działalność okręgów wojskowych*, Łódź 2011, s. 286.

¹¹ Rozkaz Dowódcy Wojsk Lotniczych nr 170 z 28 października 1949 r. dotyczący wyszkolenia bojowego i politycznego Wojsk Lotniczych na rok 1949/1950, CAW, Dowództwo Wojsk Lotniczych (dalej: DWL), sygn. IV.507.3/A.230, k. 273.

¹² *Sprawozdanie Głównego Zarządu Wychowawczo-Politycznego WP za okres od 15 grudnia 1948 r. do 15 kwietnia 1949 r.*, CAW, Gabinet Ministra Obrony Narodowej (dalej: Gab. MON), sygn. IV.500.1/A.165, k. 82; W. Jarno, dz. cyt., s. 317.

¹³ *Instrukcja z 10 listopada 1948 r. dotycząca pracy polityczno-wychowawczej w WP w związku ze zjednoczeniem partii robotniczych*, CAW, DWL, sygn. IV.507.3/A.317, k. 290; I. Blum, *Z dziejów Głównego Zarządu Politycznego Wojska Polskiego. Jego rola i miejsce w Ludowym Wojsku Polskim*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1963, nr 3/4, s. 233; M. Wierzbicki, *Związek Młodzieży Polskiej i jego członkowie. Studium z dziejów funkcjonowania stalinowskiej organizacji młodzieżowej*, Warszawa 2006, s. 23; W. Jarno, dz. cyt., s. 334.

¹⁴ 23 marca 1949 r. Główny Zarząd Polityczno-Wychowawczy WP wydał wskazówki w sprawie ograniczenia praktyk religijnych w wojsku.

Konsekwencją tego stało się ograniczanie działalności duszpasterstw wojskowych w siłach zbrojnych. Sytuacja formalnoprawna duszpasterstwa wojskowego wyznania rzymskokatolickiego uległa pogorszeniu wraz z uchYLENIEM 21 kwietnia 1948 r. przez Watykan Statutu Duszpasterstwa Wojskowego z 1926 r. Decyzja Stolicy Apostolskiej była konsekwencją nasilających się nacisków czynników politycznych na duszpasterstwo wojskowe¹⁵. Władze państwowe traktowały duszpasterstwo wojskowe jako jedną z oznak szeroko rozumianej tolerancji i istniejących w Polsce swobód religijnych, jednocześnie starały się ograniczać kontakt kapelanów z żołnierzami. W tym kierunku szły rozwiązania przyjęte w rozkazie ministra obrony narodowej marsz. Rokossowskiego z 12 czerwca 1950 r. Spowodowały one „ograniczenie działalności kapelanów tylko do terenu kościoła garnizonowego, eliminując szersze dotąd możliwości wpływania na żołnierzy i penetrowania życia wewnętrznego jednostek wojskowych”¹⁶. Kilka dni wcześniej rozformowane zostały funkcjonujące w szczątkowej formie duszpasterstwa wojskowe: mojżeszowe (11 maja 1950 r.)¹⁷ i ewangelicko-augsburskie (5 czerwca 1950 r.)¹⁸.

W przyspieszonym tempie przebiegał więc proces kompleksowego dostosowania polskiego wojska do radzieckich wzorców, obejmujący wszystkie dziedziny od kwestii organizacyjnych poprzez treści szkolenia, a na umundurowaniu skończywszy. Dodajmy, że w 1949 r. dokonano pierwszej po wojnie zasadniczej reformy umundurowania¹⁹.

¹⁵ Komunikat Episkopatu Polski z 24 maja 1948 r. dotyczący uprawnień jurysdykcyjnych kapelanów wojskowych, CAW, Gab. MON, sygn. IV.500.1/A.153, k. 37–38.

¹⁶ Rozkaz ministra obrony narodowej nr 053/Org. z 12 czerwca 1950 r. wprowadzający zmiany organizacyjne w duszpasterstwie wojskowym wyznania rzymskokatolickiego, CAW, SG WP, sygn. IV.501.1A/178, k. 179–180; Notatka GZP WP dotycząca duszpasterstwa wojskowego z 20 czerwca 1962 r., Archiwum Instytucji Ministerstwa Obrony Narodowej, Generalny Dziekanat WP, sygn. 176.1.37, k. 113; B. Miśkiewicz, *Wojsko Polskie XX w. Zwycięstwa i niepowodzenia żołnierza polskiego*, Poznań 2006, s. 180; *Źródła do dziejów polskiego duszpasterstwa wojskowego*, t. 9: *Duszpasterstwo wojskowe w Polsce w latach 1945–1991*, cz. I: 1945–1956, wybór i oprac. T. Kośmider, M. Wesołowski, Warszawa 2007, s. 16–18; T. Kośmider, *Organizacja duszpasterstwa wojskowego wyznania rzymskokatolickiego w Polsce w latach 1945–1950*, [w:] *Z dziejów wojskowości polskiej. Księga jubileuszowa profesora Kazimierza Pindla w 70. rocznicę urodzin*, red. J. Gmitruk, W. Włodarkiewicz, Warszawa–Siedlce 2008, s. 679.

¹⁷ Rozkaz ministra obrony narodowej nr 044/Org. z 11 maja 1950 r. dotyczący rozformowania duszpasterstwa wojskowego wyznania mojżeszowego, CAW, SG WP, sygn. IV.501.1A/178, k. 151.

¹⁸ Rozkaz ministra obrony narodowej nr 049/Org. z 5 czerwca 1950 r. dotyczący rozformowania duszpasterstwa wojskowego wyznania ewangelicko-augsburskiego, CAW, SG WP, sygn. IV.501.1A/178, k. 166.

¹⁹ *Dziennik Rozkazów MON 1949*, nr 4, poz. 30; L. Grot, T. Konecki, E. Nalepa, *Pokojowe dzieje Wojska Polskiego*, Warszawa 1988, s. 53–67; M. Zarakowski, *Zabezpieczenie finansowe działalności Wojska Polskiego w latach 1944–1949*, Warszawa 2005, s. 30; B. Potyrała, H. Szczegóła, *Armia Stalina w okresie pokoju*, Zielona Góra 1999, s. 75; *Wystąpienie Władysława Gomułki „Wiesława” na naradzie aktywu partyjnego Wojska Polskiego 27 października 1956 r.*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2008, nr 4–5, s. 129; F. Puchała, *Sztab Generalny Wojska Polskiego w latach 1945–1990. (Studium strategiczno-operacyjne)*, „Bellona” 2010 (wyd. specjalne), s. 37.

W związku ze znacznym stopniem uzależnienia państwa polskiego od Związku Radzieckiego, podobnie zresztą jak miało to miejsce w przypadku innych państw demokracji ludowej, cele polityczno-strategiczne realizowane przez Warszawę musiały być zbieżne z interesami hegemonu. Założenie to stanowiło myśl przewodnią „Wstępnych rozważań strategicznych nad geopolitycznym położeniem Polski”, opracowanych jeszcze w kwietniu 1946 r. przez zastępcę szefa Sztabu Generalnego Wojska Polskiego gen. bryg. Stefana Mossora. Miesiąc później Mossor przedstawił naczelnemu dowódcy Wojska Polskiego „Projekt memoriału w sprawie podstaw dla strategicznej pracy Sztabu Generalnego WP”, w którym postulował m.in. konieczność zdefiniowania zasad współpracy z Armią Radziecką celem „uzyskania jak najdalej idącej jednolitości pozwalającej na maksymalnie efektywne współdziałanie”. Pewne rozluźnienie tych więzów nastąpiło dopiero w roku 1956. Zmiany zapoczątkował XX Zjazd KPZR. Swego rodzaju *signum temporis* stanowiło odwołanie ze stanowiska ministra obrony narodowej marsz. Rokossowskiego oraz zajmujących wysokie stanowiska w polskim wojsku oficerów radzieckich czy zawarta 17 grudnia tego roku „Umowa między Rządem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a Rządem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich o statusie prawnym wojsk radzieckich czasowo stacjonowanych w Polsce”²⁰.

Narastanie zimnowojennej konfrontacji, a jednocześnie dążenie do osiągnięcia stanu równowagi w zakresie bezpieczeństwa globalnego wpływało na formułowanie zadań oraz stan i wyposażenie Wojska Polskiego, wciągniętego w wir międzynarodowej konfrontacji oraz wyścig zbrojeń, co ważne – w stopniu przekraczającym możliwości ekonomiczne państwa. Wprowadzane zmiany były ukierunkowane na zwiększenie jego sił bojowych. W początkowym okresie po zakończeniu II wojny światowej polskie wojsko w mniejszym stopniu koncentrowało się na realizacji funkcji zewnętrznych. Sytuacja międzynarodowa nie miała w tym okresie bezpośredniego wpływu na podejmowane w wojsku przedsięwzięcia organizacyjne. Siły zbrojne swoją uwagę skupiały przede wszystkim na demobilizacji i przejściu na stopę pokojową, budowaniu jednolitego systemu dowodzenia, szkolenia i zaopatrywania, a także na działaniach podejmowanych na rzecz zagospodarowania kraju, wysiedlania Niemców z rejonów przygranicznych czy akcji „Wisła”. Władze zdominowane przez PPR, od grudnia 1948 r. PZPR, nakładały na wojsko obowiązek wspierania własnych rządów, co przejawiało się angażowaniem sił zbrojnych do akcji polityczno-propagandowych związanych z referendum (30 czerwca 1946), wyborami do Sejmu Ustawodawczego (19 stycznia 1947) czy zwalczaniem podziemia zbrojnego²¹.

²⁰ Dz. U. PRL z 1957 r., nr 29, poz. 30; J. Poksiński, *Rozważania strategiczne gen. bryg. Stefana Mossora nad geopolitycznym położeniem Polski po zakończeniu II wojny światowej*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1987, nr 2, s. 195–200; T. Kmieciak, *Lotnictwo wojskowe w systemie obrony wybrzeża morskiego w latach 1945–1989*, „Zeszyty Naukowe Akademii Obrony Narodowej” 2001, nr 2, s. 206; J. Kajetanowicz, dz. cyt., s. 28–29.

²¹ T. Pióro, dz. cyt., s. 41, 48; J. Kukułka, *Historia współczesnych stosunków międzynarodowych 1945–2000. Z kalendarium 2001–2006*, Warszawa 2007, s. 114–116; W. Jarno, dz. cyt., s. 45.

Z chwilą zakończenia wojny przystąpiono do prac nad pokojową organizacją sił zbrojnych. W lipcu i sierpniu 1945 r. zostały przeprowadzone konsultacje z dowódcami rodzajów wojsk i szefami służb. Na początku września problematyka pokojowej organizacji wojska była dyskutowana na posiedzeniu Biura Politycznego PPR. W tym samym miesiącu Sztab Generalny WP przygotował plan reorganizacji sił zbrojnych. Proponowany stan etatowy czasu pokojowego miał wynosić docelowo 255 tys. żołnierzy, przy czym do listopada 1945 r. etat pokojowy pozostawałby na poziomie 310 tys. żołnierzy²².

W ostatnim kwartale 1945 r. redukcją objęto niemal wszystkie rodzaje wojsk i służb, przeprowadzono też zmiany w organach dowodzenia. Gros przedsięwzięć uwzględnionych przez Sztab Generalny w planie reorganizacji wojska zostało zrealizowanych w okresie od października do listopada tego roku. Późniejsze terminy przewidziano dla wojsk inżynierskich. Ich udział w rozminowaniu i odbudowie kraju²³ spowodował, że reorganizacja tego rodzaju wojsk została zaplanowana dopiero na 1946 r.²⁴ Pierwszy etap przechodzenia wojska na stopę pokojową zasadniczo trwał do 1948 r.²⁵

Stan etatowy Wojska Polskiego wynoszący w końcu wojny 433 391 żołnierzy (stan faktyczny 357 606) 1 stycznia 1946 r. osiągnął poziom 265 776 żołnierzy (stan faktyczny 209 221)²⁶. Względy ekonomiczne narzucały konieczność przeprowadzenia dalszych redukcji do poziomu 200 tys. żołnierzy²⁷. W ich wyniku stan osobowy Wojska Polskiego wraz z Wojskami Ochrony Pogranicza 1 maja 1947 r. osiągnął poziom 147 396 żołnierzy. Po przejęciu Wojsk Ochrony Pogranicza przez Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego stan etatowy Wojska Polskiego 31 grudnia 1948 r. wynosił 134 410 żołnierzy, a ewidencyjnie 124 783 żołnierzy. W porównaniu z wrześniem 1945 r. etat wojska uległ zmniejszeniu o blisko 300 tys. Uwzględniając etaty nieobsadzone, należy stwierdzić, że w latach 1945–1948 zdemobilizowanych zostało *de facto* około 235 tys. żołnierzy. W woj-

²² K. Frontczak, *Siły Zbrojne Polski Ludowej. Przejście na stopę pokojową*, Warszawa 1974, s. 141–142; J. Babula, *Wojsko Polskie 1945–1989. Próba analizy operacyjnej*, Warszawa 1998, s. 194–211.

²³ W związku z potrzebą zagospodarowywania kraju po zakończonej wojnie sformowana została specjalna dywizja rolno-gospodarcza o stanie osobowym przekraczającym 7500 żołnierzy.

²⁴ Brygadę Pontonowo-Mostową we wrześniu 1945 r. przeformowano w pułk pontonowy.

²⁵ *Referat szefa Oddziału Organizacyjno-Mobilizacyjnego Sztabu Generalnego WP z 8 września 1945 r. dotyczący przedsięwzięć organizacyjnych Wojska Polskiego na rok 1945*, CAW, SG WP, sygn. IV 501.1/A.431, k. 59–67.

²⁶ 1 maja 1945 r. Wojsko Polskie składało się m.in. z 12 dywizji piechoty, 2 dywizji artylerii, 4 dywizji lotnictwa, 3 dywizji artylerii przeciwlotniczej, korpusu pancernego oraz wielu oddziałów i pododdziałów rodzajów wojsk i służb.

²⁷ *Meldunek szefa Oddziału Organizacyjno-Mobilizacyjnego Sztabu Generalnego WP o zmniejszeniu stanu etatowego Wojska Polskiego z grudnia 1945 r.*, CAW, SG WP, sygn. IV 501.1/A.431, k. 37, 46; W. Chrzanowski, *Kształtowanie się struktury wojsk lądowych i jej doskonalenie w latach 1945–1955*, [w:] H. Hermann, W. Chrzanowski, D. Strasburger, *Sztuka wojenna Wojska Polskiego w latach 1945–1990*, Warszawa 1996, s. 35–48; J. Kajetanowicz, dz. cyt., s. 35.

skach lądowych wprowadzone zmiany spowodowały blisko trzykrotny spadek stanów osobowych w porównaniu do maja 1945 r. Przy utrzymaniu jedynie nieznacznie zmniejszonej liczby dywizji piechoty oraz jednostek innych rodzajów wojsk było to możliwe tylko dzięki głębokiemu skadrowaniu związków taktycznych i oddziałów. Wysoki stopień skadrowania większości jednostek przy braku systemu mobilizacyjnego oraz zapasów materiałowo-technicznych negatywnie wpłynął na poziom gotowości bojowej²⁸.

Cechą charakterystyczną procesu przechodzenia wojska ze stopy wojennej na pokojową była rezygnacja z utrzymywania związków operacyjnych oraz przeformowanie części związków taktycznych w mniejsze jednostki. Wiele jednostek rozformowano całkowicie, te zaś, które poddano reorganizacji, otrzymały niższe stany osobowe. Na uwagę zasługuje fakt dokonujących się jakościowych zmian w pokojowej strukturze armii polskiej z jednorodnie lądowej w kierunku wojska złożonego z trzech rodzajów sił zbrojnych: Wojsk Lądowych, Wojsk Lotniczych i Marynarki Wojennej. Formalnie podział ten został wprowadzony rozkazem ministra obrony narodowej z 22 listopada 1947 r. Kolejne redukcje pozwoliły uzyskać istotne oszczędności i zminimalizować koszty utrzymania wojska. Dotyczyło to głównie wojsk pancernych, artylerii i wojsk łączności, których stany osobowe obniżono o ponad 70%²⁹.

Rozmieszczenie jednostek wojskowych w poszczególnych okręgach podobnie jak w okresie II Rzeczypospolitej nie miało bezpośredniego powiązania z planowanym ich użyciem na wypadek zagrożenia państwa, ale wynikało z potrzeby racjonalnego wykorzystania istniejącej w kraju bazy koszarowej i poligonowej³⁰. Na wypadek konfliktu zbrojnego planowano odtworzenie struktur organizacyjnych zbieżnych ze stosowanymi w Ludowym Wojsku Polskim w końcowym okresie II wojny światowej, co w pewnym stopniu wydaje się oczywiste ze względu na praktyczny sprawdzian w warunkach frontowych. W okresie tym mieliśmy więc do czynienia ze znacznym obniżeniem siły bojowej Wojska Polskiego – z niedoborem czołgów, pojazdów opancerzonych, broni maszynowej, brakiem odpowiednich środków przeciwpancernych i przeciwlotniczych, dominacją transportu konnego. W sytuacji zagrożenia siły zbrojne nie mogłyby, wbrew propagandowym deklaracjom, zapewnić właściwego poziomu bezpieczeństwa państwa. Ogromne trudności, z którymi borykała się wówczas Polska, nie pozwalały na zbudowanie nowoczesnej armii³¹.

²⁸ *Ogólne wytyczne dla polskiego przemysłu zbrojeniowego z 1947 r.*, CAW, SG WP, sygn. IV 501.1/A.1207, k. 85; *Wytyczne Sztabu Generalnego WP do preliminarza budżetowego na rok 1948*, CAW, SG WP, sygn. IV 501.1/A.431, k. 48; L. Grot, T. Konecki, E. Nalepa, dz. cyt., s. 178; W. Jarno, dz. cyt., s. 65.

²⁹ J. Kajetanowicz, dz. cyt., s. 37–38; H. Hermann, *Zarys rozwoju Wojska Polskiego w latach 1945–1960*, [w:] *Z dziejów wojskowości...*, s. 654–655.

³⁰ *Krótkie tezy o wprowadzeniu terytorialnego systemu organizacji wojska szefa Sztabu Generalnego WP z 4 listopada 1948 r.*, CAW, SG WP, sygn. IV 501.1/A.1210, k. 199–200.

³¹ *Krótkie tezy realizacji planu „L” szefa Sztabu Generalnego WP z 4 listopada 1948 r.*, CAW, SG WP, sygn. IV 501.1/A.1210, k. 134; *Zarys rozwoju Sił Zbrojnych PRL 1945–1978*, MID WBBH, s. 11; J. Kajetanowicz, dz. cyt., s. 37–38, 56.

Wojsko Polskie z perspektywy 1948 roku

Wojsko Polskie – podział na rodzaje sił zbrojnych (w %)

Rodzaje Sił Zbrojnych	1945	1946	1947	1948	1949
Wojska Lądowe	95,4	92,9	89,7	88,7	87,3
Wojska Lotnicze	4,6	6,1	6,6	6,2	6,7
Marynarka Wojenna	—	1,0	3,7	5,1	6,0

Źródło: H. Hermann, dz. cyt., s. 655.

Narastanie zimnowojennego napięcia przyczyniło się do podjęcia w 1948 r. przez Sztab Generalny działań na rzecz wygenerowania planu rozwoju wojska. Prace planistyczne nad rozbudową i modernizacją sił zbrojnych w rzeczywistości zostały uruchomione już w 1946 r., czego wyrazem były „Wytyczne rozwoju Wojska Polskiego w latach 1947–1949”, w których zakładano zmodernizowanie oraz zwiększenie liczby związków taktycznych i oddziałów w wojskach lądowych i lotnictwie³². W warunkach ciągłych ograniczeń wydatków, redukcji stanu osobowego oraz przekształceń organizacyjnych wypracowanie zwartej koncepcji rozwoju sił zbrojnych nie było sprawą łatwą. 28 października 1947 r. została więc powołana Komisja Planowania Ministerstwa Obrony Narodowej, na czele której stanął gen. dyw. Stefan Mossor. Jej zadaniem było opracowanie „ogólnego planu obrony państwa”, w tym planu rozwoju sił zbrojnych. Zakładano, że polskie wojsko działać będzie w ramach sił koalicyjnych tworzonych w sytuacji zagrożenia na bazie układów bilateralnych z ZSRR i innymi państwami demokracji ludowej. Podstawową rolę w przyjętym systemie zajmowały radzieckie siły zbrojne, traktowane jako wzorzec organizacyjny. Istniała w związku z tym potrzeba przeprowadzania stałych uzgodnień odnośnie do kwestii użycia sił zbrojnych, form organizacji ich szkolenia czy standaryzacji uzbrojenia. Działania w tym zakresie prowadzono w zasadzie dwupłaszczyznowo, a mianowicie poprzez konsultacje na najwyższym szczeblu lub uzyskanie akceptacji radzieckich generałów oddelegowanych do Wojska Polskiego, zajmujących kierownicze stanowiska³³.

Interesującym rozwiązaniem wygenerowanym przez Komisję Planowania MON była idea utworzenia na czas wojny Frontu Polskiego, złożonego z dwóch armii ogólnowojskowych, Armii Obrony Wybrzeża – mogącej pełnić też rolę armii terytorialnej, odwodów Naczelnego Dowództwa WP, czterech dywizji przeciwlotniczych obrony obszaru kraju i sześciu brygad zaporowych, mobilizowa-

³² Pismo ministra obrony narodowej Polski do zastępcy ministra obrony ZSRR z 9 listopada 1946 r., CAW, SG WP, sygn. IV 501.1/A.1199, k. 1–2; T. Kmiecik, *Polskie Lotnictwo ...*, s. 31–32; J. Kajetanowicz, dz. cyt., s. 241.

³³ Rozkaz nr 0028 ministra obrony narodowej z 28 października 1947 r. powołujący Komisję Planowania MON, CAW, SG WP, sygn. IV501.1/A1209, k. 133; E.J. Nalepa dz. cyt., s. 56; J. Kajetanowicz, dz. cyt., s. 57; S. Sadowski, *Rozbudowa sił zbrojnych Polski w latach 1949–1956*, [w:] *Polityka obronna Polski i jej siły zbrojne w latach 1945–1980*, red. C. Skuza, W. Wróblewski, Szczecin 2006, s. 242–243.

nych na bazie Wojsk Ochrony Pogranicza. Front Polski stanowił zasadniczy element pierwotnego planu rozwoju Wojska Polskiego. W zmieniającej się sytuacji politycznej koncept ten, rekomendowany przez ówczesnego ministra obrony narodowej marsz. Michała Rolę-Żymierskiego, w 1948 r. został uznany za nierealny. Na posiedzeniu Biura Politycznego KC PPR 6 listopada 1948 r. zdecydowano, że: „Wojsko Polskie będzie walczyć we wspólnym froncie sił demokratycznych i antyimperialistycznych”, nie przewidziano wobec tego dla niego „zadań samodzielnych”, choć dostrzegano konieczność „przygotowania wojskowych rezerw ludzkich, zabezpieczenie kraju pod względem przeciwlotniczym” oraz podjęcie prac na rzecz „wojskowego przygotowania kraju”. Koncepcja formowania Frontu Polskiego upadła więc po raz drugi. Przypomnijmy, że pierwszy raz rozpatrywana była w roku 1944. W przekonaniu wielu analityków polskiej powojennej sceny politycznej decyzja ta stanowiła wyraz „doktrynalnego poglądu Biura Politycznego KC PPR o niesamodzielności strategicznej Wojska Polskiego”³⁴.

Brak jasno zdefiniowanych priorytetów w obszarze polityki i strategii, zniszczenia wojenne, trudności ekonomiczne i walka z opozycją powodowały, że po zakończeniu wojny nie prowadzono kompleksowych działań na rzecz wygenerowania planów obronnych państwa³⁵. Jak zauważył gen. Mossor, Sztab Generalny WP zajmował się wówczas załatwianiem spraw bieżących, niezbędnych, odrywających go jednak od „zasadniczego zadania – organizacji przygotowania państwa do obrony. Opracowywane projekty reorganizacji i rozbudowy pokojowej Wojska Polskiego tworzone bez założenia, jakie ma mieć ono zadania w okresie najbliższych lat”³⁶. Wygenerowanie planu obrony państwa uwzględniającego mobilizację narodu i szeroko postrzeganego potencjału kraju stopniowo jawiło się jednak jako coraz bardziej konieczne. Takie podejście wymagało zaś prowadzenia „stałych, gruntownych badań etnograficznych, rolniczych i przemysłowych zasobów kraju, jego sieci komunikacyjnej, łączności itd.”. Dostrzegano też potrzebę zbudowania systemu współpracy Sztabu Generalnego WP z kierowniczymi podmiotami odpowiedzialnymi za gospodarczy rozwój w celu stworzenia zasobów kraju oraz przygotowania „urządzeń strategicznych, przemysłowych i komunikacyjnych” na potrzeby obrony państwa. Tym samym rodziła się idea kompleksowego planowania obronnego i operacyjnego na czas wojny³⁷.

Realizując prace nad planem rozwoju wojska na lata 1949–1953, określanym mianem „Planu D”, zakładano, że w końcu roku 1953 w warunkach pokojowych

³⁴ Uchwała Biura Politycznego KC PPR z 6 listopada 1948 r. w sprawie rozwoju i dobrojenia wojska w latach 1945–1955, cyt. za: J. Poksiński, A. Kochański, K. Persak, *Kierownictwo PPR i PZPR wobec wojska 1944–1956. Dokumenty do dziejów PRL*, Warszawa 2003, s. 99–105; F. Puchała, dz. cyt., s. 64–65.

³⁵ J. Malczewski, *Memoriał gen. dyw. Mossora o funkcjonowaniu Sztabu Generalnego WP*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1983, nr 3, s. 249–254.

³⁶ Notatka gen. Stefana Mossora z 1 sierpnia 1946 r., CAW, SG WP, sygn. IV 501.1/A.610.

³⁷ *Ogólny projekt podstawowych prac Sztabu Generalnego WP w okresie 1947–1949*, CAW, SG WP, sygn. IV 501.1/A.431, k. 124; F. Puchała, dz. cyt., s. 109.

osiągnie ono liczebność 245 032 żołnierzy, w tym 219 521 w wojskach lądowych. Na czas wojny stan osobowy polskiego wojska osiągnie liczbę 751 562 żołnierzy, w tym 709 533 w wojskach lądowych. W maju 1948 r. prace nad „Planem D” z powodu trudności ekonomicznych kraju zostały wstrzymane. Komisja Planowania MON została rozwiązana. Czynności planistyczne obejmujące rozwój sił zbrojnych przejął Sztab Generalny³⁸.

W czerwcu 1948 r. został przygotowany nowy plan rozwoju wojska na lata 1949–1955, oznaczony kryptonimem „Plan L”, znacznie oszczędniejszy od poprzedniego. Wydatki w nowym planie zamierzano ograniczyć aż o 40%, a więc do 196 mld zł (średnio inwestycje podejmowane każdego roku wahałyby się w granicach 24–25 mld zł), co i tak stanowiło kwotę niebagatelną w porównaniu z budżetem MON, który w 1947 r. wyniósł 26,5 mld zł, w 1948 r. 38,5 mld zł, a w 1949 r. miał osiągnąć kwotę 44,3 mld zł. W nowym planie zamierzano podnieść zdolność bojową i mobilizacyjną, rezygnując jednocześnie z części planowanych wcześniej zmian organizacyjnych. Zgodnie z założeniami stan etatowy wojska w 1955 r. miał osiągnąć 182 tys. żołnierzy. Zrezygowano z tworzenia nowych dywizji piechoty, ograniczając się do przeformowania kilku istniejących na dywizje zmechanizowane. Odstąpiono także od idei tworzenia korpusu pancernego i zmechanizowanego oraz większości planowanych związków taktycznych w wojskach inżynierskich. W lotnictwie główny akcent zamierzano położyć na rozwój lotnictwa myśliwskiego, a w Marynarce Wojennej rozbudować lądową obronę wybrzeża. Do nowego planu, wobec dużego stopnia skadrowania jednostek, zamierzano wprowadzić tzw. terytorialny system organizacji wojska, umożliwiający objęcie przeszkoleniem wojskowym większości poborowych, bez konieczności odrywania ich na dłuższy czas od stałego miejsca zamieszkania i pracy. W praktyce wobec zaniechania prac nad „Planem L”, założenia te wdrożono w „Planie rozbudowy i dobrojenia Wojska Polskiego na lata 1949–1955”, zwanym także „Planem 7-letnim”³⁹.

Nowy plan w istocie był konceptem zakładającym dość ograniczony rozwój wojska. Po konsultacjach w Sztabie Generalnym Armii Radzieckiej w czerwcu 1949 r. został przyjęty przez rząd. Realizując ten plan, chciano doprowadzić do podniesienia zdolności bojowej polskiego wojska. Zamierzano to osiągnąć poprzez zwiększenie stanu etatowego sił zbrojnych i jego modernizację oraz rozbu-

³⁸ Tabela porównawcza stanów osobowych poszczególnych rodzajów broni i służb według etatów: zredukowanego, pokojowego normalnego i wojennego. Komisja Planowania MON 4 lutego 1948 r., CAW, SG WP, sygn. IV 501.1/A.1209, k. 202; Z. Mendrala, *Korpusy wojsk lądowych Wojska Polskiego w latach 1949–1956*, praca doktorska AON, Warszawa 2000, s. 211; J. Kajetanowicz, dz. cyt., s. 141–142; M. Kopczewski, *Obrona powietrzna Wojska Polskiego w latach 1920–2000*, Toruń 2004, 214–224.

³⁹ Referat z 26 października 1950 r. dotyczący rozwoju wojska w okresie planu sześcioletniego, CAW, SG WP, sygn. IV 501.1/A.431, k. 290; Uchwała Komisji Wojskowej Biura Politycznego KC PZPR z 3 października 1950 r. w sprawie planu rozwoju wojska w latach 1950–1955, cyt. za: *Polityka obronna Polski...*, s. 75–81.

dowę wojsk pancernych, zmechanizowanych, artylerii i lotnictwa, by w przypadku wybuchu wojny można było sformułować planie armie ogólnowojskowe. W nowym planie zamierzano przeprowadzić reorganizację dotychczasowych struktur oraz przywrócić szczebel korpuśny, zreorganizowano też dotychczasowy podział kraju na okręgi wojskowe. 30 kwietnia 1949 r. po rozformowaniu dwóch okręgów wojskowych, a mianowicie Poznańskiego OW (OW III)⁴⁰ i Lubelskiego OW (OW VII), na wojskowej mapie Polski pozostały cztery okręgi wojskowe, pełniące funkcje administracyjno-operacyjne⁴¹. Zgodnie z przyjętym wówczas założeniem, dwa okręgi leżące w zachodniej części kraju: Pomorski OW (OW II)⁴² i Śląski OW (OW IV) miały stanowić bazę formowania na wypadek wojny dwóch armii ogólnowojskowych, natomiast dwa wschodnie: Warszawski OW (OW I) i Krakowski OW (OW V) – bazę dla rozwinięcia kolejnych jednostek w dalszym etapie mobilizacji⁴³. 1 stycznia 1949 r. ze składu WP wyłączono Wojska Ochrony Pogranicza, podporządkowując je Ministerstwu Bezpieczeństwa Publicznego.

Wobec wzrostu napięcia międzynarodowego „Plan rozbudowy i dobrojenia Wojska Polskiego na lata 1949–1955” został poddany modyfikacji, uzyskując nazwę „Planu 6-letniego”. Obejmował lata 1950–1955. Nie naruszał zasadniczych kierunków przyjętych w planie poprzednim. Jego wprowadzenie miało na celu „podniesienie gotowości bojowej wojska oraz zabezpieczenie zdolności do obrony państwa, których wojsko pozbawione było zupełnie od przejścia po zakończeniu wojny na stopę pokojową, gdyż utrzymywało się w stanach zredukowanych do minimum”. Założenia te zamierzano osiągnąć poprzez zwiększenie liczebności i „wagi gatunkowej” artylerii, artylerii przeciwlotniczej, wojsk pancernych, zmechanizowanych i lotnictwa oraz „stworzenie jednostek obrony przeciwlotniczej obszaru krajowego (artylerii przeciwlotniczej, lotnictwa, służby obserwacyjno-meldunkowej), niezależnie od jednostek obrony przeciwlotniczej”. Jednostki „wszystkich rodzajów wojsk, broni i służb” zamierzano poddać reorganizacji, aby uzyskały gotowość do „rozwięcia na wypadek mobilizacji i wojny”. Warunkiem *sine qua non* osiągnięcia określonego poziomu gotowości bojowej było uzyskanie pożądanego poziomu wykształcenia⁴⁴.

⁴⁰ Naczelne Dowództwo Wojska Polskiego rozkazem z 5 listopada 1945 r. nadało okręgom wojskowym numerację.

⁴¹ W listopadzie 1946 r. liczbę okręgów wojskowych zmniejszono z 7 do 6. Likwidacji uległ Łódzki Okręg Wojskowy – OW VI.

⁴² Pomorski OW w dokumentach występował też jako Morski OW.

⁴³ W. Jarno, dz. cyt., s. 170.

⁴⁴ *Część opisowa do Planu rozwoju i dobrojenia Wojska Polskiego, materiał z 1 grudnia 1948 r.*, CAW, SG WP, sygn. IV 501.1/A.1194, k. 1–3; *Opracowanie ppłk. Stachowiaka z I Oddziału Sztabu Generalnego z 9 października 1950 r.*, CAW, SG WP, sygn. IV 501.1/A.64, k. 39–40; *Referat z 26 października 1950 r.*, k. 290; *Uchwała Komisji Wojskowej BP PZPR z 30 października 1950 r. w sprawie zatwierdzenia planu rozwoju WP w latach 1950–1955*, CAW, SG WP, sygn. IV 501.1/A.431, k. 306.

Osiągnięcie celów przyszłej wojny upatrywano we wspólnym wysiłku wszystkich rodzajów sił zbrojnych, przy czym główną rolę przypisywano Wojskom Lądowym. Polska doktryna obronna kształtowała się rzecz jasna w ścisłym związku z radziecką, a później z doktryną Układu Warszawskiego. Źródeł zagrożenia upatrywano w istnieniu zasadniczych sprzeczności ideologiczno-ustrojowych między państwami Wschodu i Zachodu, które – dodajmy – odznaczały się trwałym charakterem. W okresie tym stopniowo zaczęła kształtować się koncepcja strategiczno-militarnej funkcji Polski w obozie państw demokracji ludowej w warunkach hegemonistycznej roli ZSRR. Za potencjalnego wroga zaczęto uważać powojenne Niemcy oraz wspierające je państwa zachodnie z USA na czele. W pierwszym okresie po zakończeniu wojny zagrożenie z tego kierunku wydawało się dość odległe. Sytuacja uległa jednak zmianie w 1949 r. wraz z powstaniem NATO i pojawieniem się w europejskiej przestrzeni polityczno-strategicznej Republiki Federalnej Niemiec⁴⁵.

Należy zwrócić uwagę, że o ile w ustawie konstytucyjnej z 1947 r. istniał zapis, że na czas wojny prezydent na wniosek Rady Ministrów, przedstawiony przez ministra obrony narodowej, może powoływać Naczelnego Dowódcę Wojska Polskiego⁴⁶, o tyle stanowiska tego nie przewidziano w konstytucji z 1952 r. Z protokołu dokumentującego przebieg konferencji, jaka odbyła się 9 grudnia 1947 r. w Sztabie Generalnym, wynika, że istnienie Naczelnego Dowództwa nie było postrzegane jako warunek *sine qua non* sprawnie działającego systemu obronnego państwa. „Wojsko Polskie jest zbyt małe, by było celowym wyodrębnić Naczelnego Dowództwo, [...] w razie nagłej potrzeby zawsze można stworzyć jakiś aparat, który będzie bliżej frontu. System jego wyodrębniania ma poza tym swoją tradycję polityczną. W Polsce przedwrześniowej chodziło o to, aby wyeliminować kontrolę i udział Sejmu. W obecnej naszej sytuacji nie ma powodów ani strategicznych, ani politycznych, aby Naczelnego Dowództwo utrzymywać”⁴⁷. Taki stan istniał przez cały okres PRL. Dopiero zmiany polityczno-strategiczne, do jakich doszło na przełomie lat 80. i 90. XX stulecia, narzuciły konieczność nowego spojrzenia na kwestię funkcjonowania na czas wojny naczelnego dowódcy Sił Zbrojnych⁴⁸. Wiele miejsca w czasie tej odprawy poświęcono też problemowi tzw. armii terytorialnej.

Wracając do 6-letniego planu rozwoju Wojska Polskiego, zakładano zwiększenie jego stanu etatowego o blisko 100 tys. Zgodnie z przyjętymi kalkulacjami, 1 stycznia 1956 r. miało ono liczyć 230 tys. żołnierzy, w tym 35 tys. oficerów, 59 tys. podoficerów oraz 136 tys. szeregowców. Wzmocnienie stanów etatowych

⁴⁵ *Wstępne rozważania strategiczne nad geopolitycznym położeniem Polski*, CAW, SG WP, sygn. IV 501.1/A, k. 10; F. Puchała, dz. cyt., s. 63–64.

⁴⁶ Ustawa konstytucyjna z 19 lutego 1947 r., Dz. U. RP z 1947 r., nr 18, poz. 71.

⁴⁷ *Protokół z konferencji 9 grudnia 1947 r.*, CAW, SG WP, sygn. IV 501.1/A.1209, k. 185.

⁴⁸ Uchwała Komitetu Obrony Kraju z 21 lutego 1990 r. w sprawie doktryny obronnej Rzeczypospolitej Polskiej.

planowano przede wszystkim w podstawowych rodzajach wojsk, broni i służb. W piechocie w stosunku do stanu z 1 stycznia 1949 r. planowano zwiększenie liczby żołnierzy o 25 tys., a więc o blisko 50%. W artylerii zakładano, że przyrost ten osiągnie poziom 19 tys. żołnierzy, czyli o 200%, w artylerii przeciwlotniczej zwiększenie stanu etatowego miało wynosić 12 tys. żołnierzy, co oznaczało wzrost prawie sześciokrotny, w wojskach pancernych przyrost o 16 tys. żołnierzy, tj. o około 80%, w wojskach inżynieryjno-saperskich o 4 tys. ludzi – o 80%, w wojskach łączności o 1 tys. ludzi, a więc prawie o 25%, w lotnictwie o 10 tys. żołnierzy, co stanowiło podwojenie stanu osobowego, w Marynarce Wojennej zaś o 3 tys. ludzi, tj. o około 35%. Nie ulega wątpliwości, że przyjęcie takiego kierunku rozwoju stawiało wojska lądowe w pozycji uprzywilejowanej⁴⁹.

Zakładano, że rozformowane dwa dowództwa okręgów wojskowych umożliwią stworzenie dwóch korpusów piechoty i dwóch korpusów pancernych. Widziano potrzebę sformowania dwóch brygad pancernych, rozwinięcia istniejących dwóch brygad artylerii w dywizje, przy czym tylko jedna miała być w pełni ukompletowana, oraz wzmocnienia kolejnych dwóch i rozwinięcia dywizjonu artylerii raketowej w pułk. Plan rozwoju Wojska Polskiego uwzględniał sformowanie dwóch brygad przeciwpancernych, dwóch pułków artylerii ciężkiej dla korpusów piechoty i dwóch samodzielnych pułków moździerzy, rozwinięcie dwóch pułków artylerii przeciwlotniczej w dywizje oraz wzmocnienia trzeciego, a także sformowanie czterech pułków artylerii przeciwlotniczej, dwóch baonów obserwacyjno-meldunkowych „dla obrony przeciwlotniczej obszaru krajowego oraz trzech kompanii obserwacyjno-meldunkowych dla obrony przeciwlotniczej wojska”. Trzy pułki saperskie miały zostać rozwinięte w brygady – dwie skadrowane, a czwarty przeformowany w pułk pontonowy. Kolejny zamierzano stworzyć od podstaw, podobnie jak baon mostów składanych i baon elektrotechniczny. Na bazie batalionu łączności i szkolnego pułku telegraficzno-telefonicznego planowano stworzenie trzech pułków łączności⁵⁰.

W Wojskach Lotniczych miała powstać struktura dywizyjna. Zamierzano sformować cztery dywizje myśliwskie – trzy z rozwinięcia trzech pułków, lotniczą dywizję szturmową, dywizję bombowców (na bazie pułku lotnictwa bombowego), lotniczy pułk transportowy, lotniczy pułk zwiadowczy, dwie brygady obsługi lotniskowej mające w swym składzie czternaście baonów obsługi lotnisk, w tym trzy samodzielne. Rozbudową została także objęta Marynarka Wojenna. Dotyczyło to przede wszystkim jej baz morskich oraz lotnictwa, które z eskadry miało zostać rozbudowane w trzy dywizjony. Od podstaw zamierzano zbudować Wojska Obrony Przeciwlotniczej Obszaru Kraju (WOPLOK), w których rolę zasadniczą miały odgrywać dywizje lotnictwa myśliwskiego i pułki artylerii przeciwlotniczej⁵¹.

⁴⁹ Referat z 26 X 1950 r. ..., k. 291–292.

⁵⁰ Tamże, k. 293.

⁵¹ Tamże, s. 294; F. Puchała, dz. cyt., s. 66.

Realizacja planu rozwoju sił zbrojnych co prawda została rozłożona na 6 lat, lecz ze względu na gwałtowne zaostrenie się sytuacji międzynarodowej gros zadań (ok. 50% planowanych) zamierzano jednak wykonać w latach 1949–1950. Wiązało się to z wyasygnowaniem znacznych środków finansowych na potrzeby wojska. W okresie tym zakończono formowanie korpusów piechoty, „przeniesiono na system terytorialny dwie dywizje piechoty [...], przeprowadzono w 85% formowanie korpusów pancernych oraz zrealizowano szereg zamierzeń odnośnie do formowania jednostek w lotnictwie, w wojskach OPL, artylerii, łączności i innych”⁵². Doszło też do rozwoju organizacyjnego Sztabu Generalnego, organu zajmującego dominującą pozycję w systemie kierowania obronnością państwa i dowodzenia siłami zbrojnymi. W wyniku podjętych działań w 1949 r. stan liczebny Wojska Polskiego wzrósł o blisko 22%, osiągając poziom 168 963 żołnierzy. Dość znacznie wzrosła liczba stanowisk oficerskich z 23 243 do 27 570, jednocześnie wzrósł odsetek wakujących stanowisk z 21 do 24%. Jeszcze większe niedostatki występowały w korpusie podoficerskim. Wprowadzone w roku 1949 zmiany miały w dużym stopniu wymiar organizacyjny, za przekształceniami nie szły bowiem dostawy sprzętu i uzbrojenia. Pewien wzrost zauważalny był jedynie w odniesieniu do broni osobistej oraz niektórych typów artylerii⁵³.

Doświadczenia z „realizacji zamierzeń organizacyjnych planu, przystąpienie do opracowywania planów mobilizacyjnych [...], przybycie wysoko kwalifikowanych specjalistów na węzłowe stanowiska w wojsku, jak również powstanie odpowiedniej bazy ekonomiczno-materiałowej w państwie”, skłoniły Ministerstwo Obrony Narodowej do rewizji założeń planu. Celem podjętych działań było „wzmocnienie obronności państwa na zagrożenie z powietrza, które nie zostało należycie uwzględnione w planie”. Istota zmian sprowadzała się do wzmocnienia artylerii przeciwlotniczej⁵⁴, rozbudowy lotnictwa⁵⁵, utworzenia wojsk kolejowych w składzie trzech pułków „zdolnych do rozwinięcia się w trzy brygady”, wzmocnienia korpusów piechoty poprzez „doformowanie” w każdej dywizji piechoty jednego pułku artylerii haubicznej i jednego pułku czołgów⁵⁶. Należy dodać, że

⁵² Referat z 26 X 1950 r. ..., k. 295.

⁵³ *Ogólne zestawienie ogólnego stanu etatowo-ewidencyjnego WP/OE z 1 stycznia 1949 r. i 1 listopada 1949 r.*, CAW, SG WP, sygn. IV 501.1/A.551; L. Grot, T. Konecki, E. Nalepa, dz. cyt., s. 53–66; S. Sadowski, dz. cyt., s. 251.

⁵⁴ Zamiast planowanych 5 pułków artylerii przeciwlotniczej planowano sformowanie 2 dywizji artylerii przeciwlotniczych po 4 pułki każda, 6 samodzielnych pułków artylerii przeciwlotniczych, 3 baony obserwacyjno-meldunkowe w miejsce planowanych 2, baon budowy stałych linii łączności i 2 jednostki radiotechniczne, w miejsce dywizji skadrowanej (dywizja o pełnych stanach).

⁵⁵ 3 dywizje myśliwskie obrony przeciwlotniczej obszaru krajowego w miejsce planowanych 2, 3 dywizje myśliwskie obrony wojska w miejsce planowanych 2, 3 brygady obsługi lotniskowej w miejsce planowanych 2, 25 baonów obsługi lotnisk w miejsce planowanych 14, w Marynarce Wojennej dywizja lotnicza zamiast 3 dywizjonów lotniczych.

⁵⁶ Referat z 26 października 1950 r. ..., k. 293–296.

nowe założenia zaczęto realizować już w 1950 r., a dotyczyły one m.in. formowania dywizji artylerii obrony przeciwlotniczej obszaru krajowego, reorganizacji jednostek wojsk pancernych „z jednoczesnym znacznym zwiększeniem pododdziałów czołgowych” oraz formowania jednostek wojsk kolejowych, „podczas gdy istniejący plan przewidywał formowanie batalionu wojsk kolejowych w latach późniejszych”⁵⁷. Zamierzenia te wymuszały konieczność znacznego zwiększenia „liczebności wojska o 40 tys. żołnierzy stanu stałego [...] i 60 tys. stanu zmiennego w jednostkach terytorialnych. Niezależnie od „wykazywanych stanów żołnierzy i pracowników w normie wojska, to jest opłacanych z budżetu Ministerstwa Obrony Narodowej, wojsko utrzymywało [...] ponad 30 tys. żołnierzy poza normą wojska, [...] około 500 oficerów zatrudnionych w wojskowych sądach i prokuraturach rejonowych, [...] około 200 oficerów oddelegowanych do Powszechnej Organizacji „Służba Polsce”, [...] ponad 100 oficerów pracowników biur wojskowych resortów cywilnych, [...] około 600 oficerów, 2700 podoficerów i 26 tys. szeregowców w jednostkach pracy, zatrudnionych w przemyśle węglowym i ciężkim oraz w budownictwie wojskowym”⁵⁸.

Wprowadzone korekty wobec zaostrzającej się sytuacji politycznej okazały się niewystarczające i dlatego na przełomie 1950 i 1951 r. przyjęty został „Plan zamierzeń organizacyjnych na lata 1951–1952”, zakładający przyspieszoną rozbudowę polskiego wojska. Jego realizacja ze względu na duży rozmach napotykała jednak pewne trudności. Wprowadzone w 1951 r. „Wytyczne i program szkolenia operacyjno-taktycznego generałów, admirałów i oficerów oraz wyższych sztabów”, zawierające operacyjny zamiar frontu i poszczególnych armii do szkolenia⁵⁹, stanowiły dodatkowe potwierdzenie przyszłych potrzeb rozwojowych. Nie ulega wątpliwości, że kolejne warianty opracowanych pod koniec lat czterdziestych planów rozwoju Wojska Polskiego stanowiły próbę poszukiwania optymalnych rozwiązań dostosowanych do ówczesnych światowych kierunków rozwoju sił zbrojnych, czego dowodem może być przyjęcie w 1949 r. koncepcji utworzenia wojsk operacyjnych i szkolonych systemem terytorialnym. Wydaje się, że udało się zbudować armię dostosowaną do potrzeb operacyjno-strategicznych ZSRR na europejskim teatrze wojny, dyskusyjna pozostaje jednak teza, czy mimo poniesionych ogromnych kosztów społecznych była ona nowoczesna⁶⁰.

⁵⁷ Tamże, k. 299.

⁵⁸ Tamże, k. 301.

⁵⁹ Stosownie do zawartych koncepcji w „Wytycznych i programu szkolenia operacyjno-taktycznego generałów, admirałów i oficerów oraz wyższych sztabów” przyjęto organizację korpusną we wszystkich okręgach wojskowych. Przyjęto, że w zachodnich okręgach wojskowych będą formowane trzydywizyjne korpusy armijne i dwudywizyjne korpusy zmechanizowane w miejscach pancernych. We wschodnich okręgach wojskowych przewidywano istnienie 4 korpusów armijnych. Łącznie potencjał wojsk lądowych miało tworzyć 6 korpusów armijnych i 2 zmechanizowane, liczących 16 dywizji piechoty i 6 dywizji zmechanizowanych.

⁶⁰ J. Kajetanowicz, dz. cyt., s. 147; H. Hermann, dz. cyt., s. 657–658.

Realizacja planu rozwoju Wojska Polskiego, niedysponującego większą liczbą samochodów, czołgów i sprzętu technicznego, nie była możliwa bez uruchomienia rodzimego przemysłu obronnego⁶¹. Pewien problem stanowiła też kwestia ujednoczenia użytkowanych pojazdów i sprzętu łączności produkcji radzieckiej, niemieckiej, amerykańskiej i angielskiej. „Zorganizowanie zaopatrzenia materiałowego wojska w sposób, który umożliwi realizację nakazanych zadań wyszkoleniowych” stanowiło poważne wyzwanie. Skromne ramy budżetowe nie pozwalały na „znaczniejsze uzupełnianie sprzętu”, widziano jednak potrzebę wprowadzania nowych typów sprzętu celem szkolenia instruktorów oraz do „celów badawczo-technicznych”. Dotyczyło to przede wszystkim lotnictwa, wojsk łączności oraz inżynieryjno-saperskich. Zakładano, że nowe typy uzbrojenia zostaną „nabyte w drodze zakupów w ZSRR, względnie w innych dostępnych źródłach. Rozmiary zaś tych zakupów określą środki stojące do dyspozycji po zapewnieniu potrzeb wyszkoleniowych oraz konserwacji i naprawy posiadanego sprzętu”⁶².

Stosownie do zawartych porozumień, do czasu uruchomienia produkcji przez rodzimy przemysł zbrojeniowy uzbrojenie i wyposażenie dla wojska miał dostarczać Związek Radziecki. W wyniku podpisanej 29 czerwca 1950 r. „Umowy o dostawach do polski kredyt uzbrojenia i sprzętu wojskowego w latach 1951–1957” dostawy obejmowały m.in.: 1043 samoloty, 1035 czołgów, 383 działa i blisko 14 tys. radiostacji na sumę 1,2 mld rubli⁶³.

Opracowany w końcu 1949 r. przez Biuro Wojskowe Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego (PKPG) 6-letni plan rozwoju przemysłu zbrojeniowego w Polsce został uwzględniony w 6-letnim planie rozwoju gospodarczego na lata 1950–1955 i 21 lipca 1950 r. zatwierdzony przez sejm. Biuro Wojskowe PKPG na podstawie ogólnego planu mobilizacyjnego oraz szczegółowych dyrektyw Sztabu Generalnego WP przygotowało plany mobilizacji gospodarki narodowej umożliwiające przestawienie jej na potrzeby czasu wojny. Niestety, nie wszystkie założenia udało się zrealizować, dlatego też zwłaszcza w latach 1951–1952 ważną rolę w zaspokajaniu potrzeb wojska odgrywał import. Pomimo trudności w latach 1950–1954 unowocześnieniu zostały poddane wszystkie rodzaje wojsk i służb. Doskonałą egzemplifikację zachodzących zmian stanowiły proces zmotoryzowania części dywizji piechoty czy też tworzenie dywizji zmechanizowanych oraz jednostek pancernych. W krótkim czasie udało się zbudować siły zbrojne mające typowo ofensywny charakter⁶⁴.

⁶¹ S. Sadowski, dz. cyt., s. 240.

⁶² *Wytoczne Sztabu Generalnego WP do preliminarza budżetowego na rok 1948...*, k. 49.

⁶³ Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich o dostawach do polski na kredyt uzbrojenia i sprzętu wojskowego w latach 1951–1955, cyt. za: *Polityka obronna Polski...*, s. 72–74; H. Hermann, dz. cyt., s. 658.

⁶⁴ *6-letni plan rozwoju przemysłu zbrojeniowego w Polsce w latach 1950–1955*, CAW, SG WP, sygn. IV.501.1/A.1247, k. 81; F. Puchała, dz. cyt., s. 66.

Rok 1948 stanowi ważną cezurę z punktu widzenia planowania mobilizacyjnego. Wcześniej – m.in. w związku z brakiem możliwości właściwego zabezpieczenia materiałowo-technicznego – przedsięwzięć w tym zakresie nie prowadzono. Jeszcze w grudniu 1947 r. Oddział Mobilizacyjny Sztabu Generalnego rozpoczął prace przygotowawcze w zakresie planowania mobilizacyjnego. Uwzględniając rozwiązania przedwojenne oraz wykorzystując doświadczenia radzieckie, postanowiono ustalić stan zasobów rezerw osobowych oraz gospodarki narodowej. Przeprowadzona od 21 marca 1949 r. do 31 stycznia roku następnego rejestracja rezerw osobowych – na mocy dekretu z 25 października 1948 r. „O odtworzeniu i uporządkowaniu ewidencji rezerw osobowych” – wykazała, że Polska dysponowała ponad 3220 tys. rezerwistów⁶⁵. Uzyskane informacje, wzbogacone danymi z przeprowadzonej w 1949 r. rejestracji i kwalifikacji koni, pojazdów konnych oraz uprzęży, umożliwiły podjęcie działań mających na celu skonstruowanie planu mobilizacyjnego. Owocem tych przedsięwzięć stały się zasady przygotowania i przeprowadzenia mobilizacji, które zostały wydane w postaci instrukcji dla dowódców jednostek mobilizujących, komendantów garnizonów, Wojskowych Komend Rejonowych, dowódców Okręgów Wojskowych oraz ogólnej instrukcji mobilizacyjnej. Porządkując procedury mobilizacyjne, tworzono bardzo pomocny materiał do prowadzonego szkolenia mobilizacyjnego oraz punkt wyjścia do opracowania planów mobilizacyjnych. Należy dodać, że w latach 1949–1951 w Sztabie Generalnym został skonstruowany plan mobilizacyjnego rozwinięcia wojsk pierwszego rzutu, opatrzony symbolem PM-1, składający się z trzech części zawierających: organizację prac mobilizacyjnych, problematykę uzupełniania wojsk stanem osobowym oraz kwestię uzupełniania wojsk pojazdami samochodowymi i końmi. Plan PM-1 uwzględniał mobilizacyjne rozwinięcie dwóch armii ogólnowojskowych, każdej złożonej z dwóch korpusów piechoty i korpusu zmechanizowanego, pułki zapasowe i jednostki tyłowe wojsk operacyjnych oraz niektóre jednostki wojsk lotniczych, Obrony Powietrznej Kraju i Marynarki Wojennej. Pozostałe jednostki wchodzące w skład pierwszego rzutu mobilizacyjnego, takie jak Instytucje Centralne Ministerstwa Obrony Narodowej, okręgi wojskowe, RKU, stacjonarne jednostki tyłowe szczebla centralnego i okręgowego czy szkoły oficerskie, w sytuacji zagrożenia wojennego miały pozostać w strukturze organizacyjnej i ukompletowaniu czasu pokojowego. Całe przedsięwzięcie zostało oparte na założeniu, że 6-letni plan rozwoju zapewni warunki do rozwinięcia sił zbrojnych. W 1954 r. planowano opracowanie drugiego etapu mobilizacyjnego rozwinięcia sił zbrojnych. W związku ze wzrostem napięcia sytuacji międzynarodowej, która w konsekwencji w latach 1951–1953 doprowadziła do znacznego

⁶⁵ Dekret z 25 października 1948 r. o odtworzeniu i uporządkowaniu wojskowej ewidencji rezerw osobowych, Dz. U. RP z 1948 r., nr 50, poz. 390; J. Karaś, *Planowanie mobilizacyjne Sił Zbrojnych PRL i zabezpieczenie potrzeb mobilizacyjnych przez gospodarkę narodową*, [w:] *Sztab Generalny (Główny) Wojska Polskiego 1918–2003*, red. T. Panecki, F. Puchała, J. Szostak, Warszawa 2003, s. 244.

zwiększenia stanu Wojska Polskiego, wdrożenie planu mobilizacyjnego PM-1 nie było możliwe. Uległ on dezaktualizacji. Krajowa produkcja uzbrojenia i sprzętu wojskowego, jak również dostawy ze Związku Radzieckiego nie mogły zaspokoić zwiększonych potrzeb wojska⁶⁶. Plan PM-1 – podobnie jak najdłużej obowiązujący w II Rzeczypospolitej plan mobilizacyjny „S” – mógł więc być traktowany bardziej jako plan rozbudowy sił zbrojnych niż zestawienie realnych dyspozycji mobilizacyjnych⁶⁷.

Realizacja przyjętych założeń dotyczących rozwoju wojska narzucała konieczność przygotowania odpowiednich kadr. Istotne znaczenie wobec niedoboru polskiej kadry oficerskiej miało zbudowanie w latach 1947–1951 systemu szkolnictwa wojskowego. W 1947 r. została utworzona Akademia Sztabu Generalnego, a cztery lata później Wojskowa Akademia Techniczna i Wojskowa Akademia Polityczna. Na początku 1951 r. funkcjonowało 27 szkół oficerskich i wojskowych ośrodków szkolenia. Kwestią niezwykle istotną pozostawało wyszkolenie wojsk. Uruchomienie tego procesu formalnie ujmując nastąpiło wraz z rozkazem naczelnego dowódcy Wojska Polskiego z 16 listopada 1945 r. „O zadaniach wyszkolenia bojowego i wychowania politycznego WP na rok 1945–1946”. Wszystkie jednostki i instytucje wojskowe, z wyjątkiem wojsk inżynierskich, zostały zobligowane do podjęcia systematycznego szkolenia z dniem 1 grudnia 1945 r. Proces ten był jednak prowadzony w ograniczonym stopniu. Generalnie lata 1945–1949 nie były dla niego sprzyjające. Reorganizacja i dyslokacja, jak również wykonywanie różnych zadań o charakterze politycznym i gospodarczym odrywały wojsko od realizacji zasadniczych zadań. Szkolenie dowództw i sztabów znajdowało się w tym okresie na etapie definiowania podstaw organizacji oraz form i metod jego prowadzenia. Cele i zakres procesu szkolenia, opartego w znacznym stopniu na doświadczeniach radzieckich, podlegały modyfikacji, a ich istotę uściślały odpowiednie dokumenty normatywne do szkolenia sił zbrojnych, wydawane w każdym roku szkoleniowym⁶⁸.

Cały „wysiętek najbliższych lat, jak zapisano w wytycznych Sztabu Generalnego do prac preliminarza budżetowego na rok 1948, musi być skierowany na podniesienie poziomu wyszkolenia we wszystkich broniach i służbach oraz odpowiednie przygotowanie kadr [...], dlatego należy zorganizować wyszkolenie w rozmiarach, które zapoczątkuje przygotowanie wyższych dowódców i całej kadry zawodowej instruktorskiej”. Założenia te uwzględniał rozkaz wyszkoleniowy na okres letni 1948 r., podpisany przez marsz. Rolę-Żymierskiego. Uwzględniając „postępującą stabilizację życia politycznego i gospodarczego kraju oraz związaną z tym poprawę warunków pracy wojska”, minister oczekiwał lepszych wyników

⁶⁶ J. Karaś, dz. cyt., s. 244–245.

⁶⁷ W. Stachiewicz, *Pisma*, t. 1: *Przygotowania wojenne w Polsce 1935–1939*, „Zeszyty Historyczne” 1977, nr 40, s. 49.

⁶⁸ J. Babuła, dz. cyt., s. 194–211; F. Puchała, dz. cyt., s. 186.

w zakresie wyszkolenia wojsk. Nakazywał szczególny nacisk położyć „na wyszkolenie formalne, bojowe, strzeleckie i wychowanie fizyczne, [...] żądał podniesienia na wyższy poziom dyscypliny”. Wszystkie ćwiczenia taktyczne bez względu na rodzaj wojsk zamierzano prowadzić wyłącznie w terenie w „warunkach zbliżonych możliwie najwięcej do rzeczywistych na polu walki, przeznaczając na ćwiczenia nocne nie mniej jak 30 procent czasu”. Latem 1948 r. większość jednostek bojowych oraz wszystkie sztaby dowództw okręgów wojskowych wzięły udział w zorganizowanej „letniej koncentracji wojska”. W latach poprzednich ćwiczeń poligonowych na taką skalę nie prowadzono ze względów finansowych. Od 1948 r. weszły one do kalendarza zamierzeń cyklicznych⁶⁹.

Kompleksowa inspekcja wyszkolenia, przeprowadzona w pierwszej połowie 1948 r., nakazywała konieczność doskonalenia dowództw i sztabów szczebla operacyjno-taktycznego oraz usprawnienie procesu planowania i zaopatrzenia techniczno-materiałowego. Należy dodać, że w ostatnim kwartale roku została przeprowadzona kompleksowa inspekcja jesienna. Pomimo podejmowanych wysiłków ogólny poziom wyszkolenia wojsk nie był satysfakcjonujący, choć w porównaniu do lat poprzednich zauważalny był pewien progres⁷⁰.

7 października 1948 r. został wydany rozkaz wyszkoleniowy na lata 1948–1949, w którym ważne miejsce zajęło wyszkolenie operacyjno-taktyczne dowództw i sztabów. Wojskowym czynnikiem decyzyjnym zależało na podniesieniu poziomu wyszkolenia oficerów w szczególności w zakresie ogólnowojskowym oraz współdziałania rodzajów wojsk i służb. Przyjęto, że za wyszkolenie strategiczno-operacyjne odpowiedzialność będzie spoczywać przede wszystkim na Sztapie Generalnym i Głównym Zarządzie Wyszkolenia Bojowego (GZWB), a za operacyjno-taktyczne doskonalenie dowództw i sztabów – na dowódcach i szefach sztabów odpowiednich szczebli dowodzenia. Należy dodać, że pierwsze lata po zakończeniu II wojny światowej z wielu względów nie były okresem sprzyjającym prowadzeniu większych ćwiczeń. Niemniej jednak w okresie tym można było dostrzec podejmowanie działań na rzecz uściślenia poglądów na sztukę operacyjną. Organizowane w latach 1946–1947 przez Sztap Generalny i dowódców okręgów wojskowych ćwiczenia zasadniczo dotyczyły armijnej operacji zaczepnej (kwiecień 1946, czerwiec–sierpień 1947), a w latach 1948–1949 armijnej operacji obronnej. Interesujące były założenia do ćwiczenia zespołowego na mapach, przeprowadzonego przez szefa Sztapu Generalnego z oficerami IC MON od 13 do 18 grudnia 1948 r., a dotyczącego „Organizacji i prowadzenia obrony ruchowej na szczeblu armia–dywizja”. Z kolei w lutym 1949 r. zostało przeprowadzone przez szefa Sztapu Generalnego pierwsze po wojnie trójszczeblowe ćwiczenie aplika-

⁶⁹ Rozkaz wyszkoleniowy nr 018 z 4 lutego 1948 r. *Wytyczne wyszkolenia bojowego na okres letni 1948 r.*, CAW, DWL, sygn. IV 507.3/A.55, k. 3–5; W. Jarno, dz. cyt., s. 291.

⁷⁰ *Wytyczne do koncentracji letniej 1948 r.*, CAW Gab. MON, sygn. IV.500.1/A.76, k. 302–305; *Wyniki wiosennej inspekcji Wojsk Lądowych z kwietnia 1948 r.*, CAW, Dowództwo Wojsk Lądowych, sygn. IV.507.1.30, k. 409–420; T. Pióro, dz. cyt., s. 55.

cyjne, poświęcone obronie stałej, z dowództwami okręgów wojskowych, korpusów i sztabami dywizji. W lipcu tego roku zorganizowano również ćwiczenia szkieletowe dotyczące natarcia z forsowaniem rzeki przez związek operacyjny i taktyczny, z udziałem oficerów sztabów okręgów wojskowych. Szczególnym okresem w procesie szkolenia dowództw i sztabów były lata 1950–1955. Podjęto wówczas problem przygotowania wyższych dowództw i sztabów do działań w składzie frontu. Rok 1949 zamykał pierwszy etap szkolenia operacyjno-taktycznego dowództw i sztabów w powojennych dziejach Wojska Polskiego⁷¹.

Do zorganizowania i prowadzenia procesu szkolenia wojsk niezbędne były odpowiednie regulaminy, programy i instrukcje. Za ich przygotowanie odpowiedzialność spoczywała na właściwych komórkach Oddziału Wyszkożenia Sztabu Generalnego, inspektoratów i departamentów MON oraz dowództw rodzajów wojsk. Inspirację przy ich tworzeniu stanowiły radzieckie regulaminy i literatura wojskowa. Próbowano też uogólniać doświadczenia Wojska Polskiego z końcowego okresu II wojny światowej. W wyniku prac prowadzonych w latach 1945–1947 nakładem Wojskowego Instytutu Naukowo-Wydawniczego zostało wydanych wiele regulaminów: „Regulamin walki piechoty”, „Regulamin kawalerii”, „Regulamin wojsk pancernych i zmotoryzowanych”, „Regulamin walki broni pancernej” czy „Regulamin służby polowej artylerii”. Dużym osiągnięciem było wydanie w czerwcu 1947 r. części I, a w lipcu roku następnego części II „Tymczasowego regulaminu walki broni połączonych”. Był on pierwszym po wojnie regulaminem normującym zasady walki, dowodzenia i działań zaczepnych na szczeblu taktycznym i operacyjnym, dodajmy – oryginalnym opracowaniem polskim. „Dydaktycznym ramieniem” resortu obrony narodowej była Akademia Sztabu Generalnego przygotowująca kadry dowódczo-sztabowe do pracy na poziomie operacyjno-taktycznym. Znaczny wkład w organizację i rozwój tej uczelni, o czym nie należy zapominać, wnieśli przedwojenni oficerowie: Franciszek Skibiński, Jerzy Kirchmayer, Józef Kuropieska i Stefan Mossor. W 1950 r. Sztab Generalny wycofał przedwojenne regulaminy i instrukcje dotyczące szkolenia wojsk. Zastąpiono je nowo opracowywanymi lub dokumentami normatywnymi tłumaczonymi z języka rosyjskiego⁷².

Z początkiem lat pięćdziesiątych nastąpiła jakościowa zmiana w odniesieniu do szkolenia strategiczno-operacyjnego i operacyjno-taktycznego. Doszło wówczas do istotnego rozszerzenia problematyki szkoleniowej eksponującej armijny szczebel dowodzenia w operacjach o charakterze zaczepnym. Do tematyki ćwiczeń weszły operacje frontowe; wtedy też najprawdopodobniej zainicjowano wygenerowanie nowej koncepcji przygotowania Frontu Polskiego. W realizowanych

⁷¹ I. Płonka, F. Puchała, *Organizacja szkolenia dowództw i sztabów*, [w:] *Sztab Generalny (Główny)...*, s. 266–267; F. Puchała, dz. cyt., s. 200–201.

⁷² J. Kamiński, *Ewolucja poglądów taktycznych w sztuce wojennej ludowego Wojska Polskiego*, „Przegląd Wojsk Lądowych” 1978, nr 9, s. 32; J. Kajetanowicz, dz. cyt., s. 57–58.

założeniach szkoleniowych uwzględniano zmiany zachodzące w sztuce wojennej oraz wyposażeniu technicznym i strukturach organizacyjnych państw NATO. Duży nacisk w opracowywanych ćwiczeniach kładziono na uwarunkowania polityczno-militarne, czego dobrym przykładem może być ćwiczenie szkieletowe ze środkami łączności w terenie przeprowadzone w maju 1950 r. przez marsz. Rokossowskiego: „Organizacja i prowadzenie operacji obronnej wybrzeża morskiego we współdziałaniu z Marynarką Wojenną”. Nowy minister obrony narodowej wywarł duży wpływ na organizację i treść szkolenia operacyjnego pierwszej połowy lat pięćdziesiątych, w którym zostały zarysowane rola, miejsce i zadania frontu w operacji strategicznej na północnym kierunku strategicznym zachodniego teatru działań wojennych. Nie ulega wątpliwości, że działania te stanowiły konsekwencję krystalizowania się strategiczno-militarnej roli Polski w systemie państw socjalistycznych. Należy dodać, że dopiero w wyniku zmian, jakie nastąpiły po przełomie październikowym 1956 r., podjęto prace nad nową koncepcją systemu obronnego kraju, szerzej uwzględniającą polski interes narodowy⁷³.

Reasumując, pierwsze lata po zakończeniu II wojny światowej to okres zdominowany przez demobilizację i proces przejścia sił zbrojnych na stopę pokojową oraz zaangażowanie wojska w realizację zadań o charakterze wewnętrznym. Należy dodać, że Wojsko Polskie zostało uwikłane w szereg przedsięwzięć o charakterze politycznym, jak referendum, wybory do Sejmu Ustawodawczego czy zwalczanie podziemia niepodległościowego. Miało co prawda względną samodzielność w decydowaniu o sprawach związanych z obronnością, wobec jednak zachodzącego procesu redukcji stanów osobowych oraz spadku poziomu wyszkolenia i uzbrojenia było nieprzygotowane do zapewnienia bezpieczeństwa państwa. Ówczesne czynniki decyzyjne widziały potrzebę podjęcia działań na rzecz rozwoju Wojska Polskiego, lecz przed rokiem 1949 ze względów ekonomicznych zamierzenia te nie były możliwe do zrealizowania.

Narastający stan napięcia międzynarodowego wymuszał konieczność podjęcia zmian strukturalno-funkcjonalnych. Doskonałą ilustrację stanowi wojna koreańska, w czasie której nastąpiła gwałtowna rozbudowa polskiego wojska. Znaczący wzrost nakładów finansowych na WP umożliwił jego szybką rozbudowę i modernizację. W przyspieszonym tempie przebiegał proces kompleksowego dostosowania polskiego wojska do radzieckich wzorców. Coraz większą rolę przy ocenie przydatności żołnierzy, zwłaszcza oficerów, zaczęły odgrywać kryteria polityczno-ideologiczne. Uzależnienie Polski od Związku Radzieckiego oraz obsadzenie przez radzieckich oficerów wyższych stanowisk dowódczo-sztabowych miały decydujący wpływ na kształtowanie się założeń polskiej doktryny wojennej, dostosowanej do potrzeb tworzonego wówczas bloku militarnego zdominowanego przez ZSRR.

⁷³ H. Michalski, *Z doświadczeń ćwiczeń. Większe ćwiczenia przeprowadzone w ludowym Wojsku Polskim w latach 1943–1980*, Warszawa 1993, s. 43–45; F. Puchała, dz. cyt., s. 186.

Wojsko Polskie z perspektywy 1948 roku

Lata 1949–1955 stanowiły okres najbardziej burzliwego rozwoju wojska. Procesom tym towarzyszyło wiele niedociągnięć. Wynikały one głównie ze zbyt wysokiego tempa rozwoju wojska w stosunku do ówczesnych możliwości ekonomicznych i demograficznych Polski. Szczególnie ostro uwidoczniło się to w latach 1950–1951, kiedy w momencie najtrudniejszej sytuacji gospodarczej rozszerzono jeszcze zakres rozbudowy sił zbrojnych. Przedsięwzięcia te przekraczały możliwości polskiej gospodarki, przyczyniając się do kryzysu społeczno-ekonomicznego.